

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Димитър Цветанов Цанев,
на дисертационен труд за присъждане на научна степен „доктор“, разработен в СУ „Св.
Климент Охридски“

Исторически факултет, катедра „История на България“

Научна област: 2. Хуманитарни науки

Професионално направление: 2. 2. История и археология. История на България
(История на Българското Възраждане)

Тема: „ХРИСТИЯНСКИТЕ ТЪРГОВЦИ ОТ ЕВРОПЕЙСКИТЕ ПРОВИНЦИИ НА
ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ НА ПАНАИРИТЕ В ГРАД ЛАЙПЦИГ (1718–1839 г.)“

Автор: АДЕЛИНА ЗДРАВКОВА ПЕТРОВА

Научен ръководител: проф. д-р Надя Манолова-Николова

1. Легитимност на докторанта, докторантурата и процедурата

Дисертационният труд на Аделина Здравкова Петрова е обсъден и предложен за публична защита от катедра „История на България“ при Исторически факултет на Софийски университет „Св. Климент Охридски“. Предприети са съответните стъпки за нейното придвижване към защита за получаване на научната степен „доктор“.

На базата на представените документи съществуват всички основания да се заключи, че процедурата по обявяването и провеждането на конкурса е осъществена в пълно съответствие с нормативните актове: Закона за развитието на академичния състав в Република България, Правилника за неговото приложение, както и с вътрешния Правилник за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Климент Охридски“. В съответствие с тях е и даденият по-нататъшен ход на процедурата.

2. Представяне и преценка на дисертационния труд и автореферата

Пристъпвайки към представяне и оценяване на работата, съм се ръководил, освен от указанията и възприетите правила от документите, също така от дълготрайното присъствие в критичното отношение към историческите текстове за степента на интелектуалното развитие на всеки автор, на преценка на неговата историографска ориентираност и демонстрираното като водеща линия съзнание за българска национална характеристика. В случая е налице труд на български автор, създаден под влияние на немската и европейска историографска традиция, което поставя текста в един актуализиран от времето и от средата социален и научно-интерпретативен контекст.

Дисертацията се състои от увод, извори и историография, две глави, заключение, осем приложения, библиографска справка за използваните извори и литература в общ обем от 268 с. Искам да подчертая, че това на пръв поглед не е обемен масив от страници, както често ни се представят дисертационни разработки. Това се компенсира от много детайлните и акуратни, включени непрекъснато, почти на всяка страница, обяснителни или допълващи бележки под линия в по-гъста разредка. Намирам този маниер за свидетелстващ за един сериозен, без оглед на приети обичайни стандарти, и съответстващ на авторската визия, подход. Тя е плод от няколкогодишен системен труд за регистриране и анализ на документален изворов материал, разположен в поне три изследователски полета, сред които докторантката е търсила своя път, подготвяйки работата: 1. Търговско-икономически прояви на връзките на балканските имперски провинции с Европа (с акцент върху дейността на българските и балканските православни търговци от Османската империя на Лайпцигските панаири); 2. Параметрите на тези отношения в сферата на комуникациите и общуванията в Ранната Модерност; 3. Проблематизиране на работата в полето на идентичността. Бих добавил, че в разгръщане на повествованието авторката се докосва и до твърде интересни находки в сферата на психология на контактите не толкова в етнопсихологичен план, колкото по отношение на една имажинерна обединена междуетнична група на християнските търговци.

Формулираната цел на работата е съсредоточена около гореспоменатите ключови понятия – български и балкански имперски търговци, панаири в Лайпциг, контакти, а също така – самоназоваване, самоопределение в тяхната динамика във времето. И понеже промените са рефлексия на интерплея от широки и дългосрочни социални фактори: политика, икономика, исторически напластявания, есенциални, модерни и постмодерни импулси, така формулираната тема има безспорна

дисертабилна стойност. Освен с концептуалната, тази стойност е подплатена от емпиричната канава на работата, която поставя ясна задача: „1. Да се издирят, преведат и включат в научно обращение документи, свидетелстващи за участието на православните търговци от Европейска Турция в панаири в Лайпциг“ през посочения период; 2. Да се анализират тези документи по темата, като така „се очертаят дискуссионните въпроси“; 3. Да се анализира, доколкото документите позволяват, номенклатурата на покупко-продажбата на т.нар. саксонски продукти от Лайпциг; 4. Да се проучи наличният материал за биографични данни на търговците и дейността им, където е възможно. Отговорите на въпросите се търсят върху коректен по обем и информативна стойност наратив – документален и изследователски. Въпреки спецификата на този наратив, в него частично може да се открие и българската национално-специфична линия, която през следващите десетилетия ще набере сила. С тази симбиоза между актуална концептуална тема и специфичното ѝ извороведческо покриване /„познати и непознати на науката извори“/, темата е достатъчно сериозна като заявка, за да отговори на съвременните академични изисквания за научна тематика с цел получаване на научната степен „доктор“.

Представената дисертация се състои от Увод, Списък на използваните извори и консултирани и оценени исторически трудове, подредени в списъци. Историческият материал е разпределен в две глави. Към дисертацията са включени осем приложения със статистически и илюстративен характер от информационно естество и списък на три публикации по темата на дисертационното изследване.

Дисертантката е построила изследването си върху издирени, преведени и анализирани документи за участието на православни търговци от Европейска Турция на панаири в Лайпциг през 18 и началото на 19 в. от архивохранилища във Виена, Ческе Будйовице, Дрезден, Кемниц, Лайпциг, Плауен, Фрайбург, Торгау, Вроцлав /Бреслау/, както и от БИА на НБКМ – София.

Темата е разгърната в хронологически граници, определени от дисертантката със знакови исторически събития – долна: сключеният в 1718 г. Пожаревацки договор, и горна: 1839 – издаването на Гюлханския Хатишериф. Авторката прави и съществено уточнение, че понеже Лайпциг не се намира в Ханзейския съюз, ориентиран към морска търговия предимно на североизток, то неговите търговски активности са свързани с оборот, насочен на югоизток – Южна Германия, Бохемия и Балканския ареал.

Като основна насоченост на текста на изследването дисертантката приема и последователно провежда разкриването и всестранното излагане на дейността на османските поданици като продавачи и купувачи и набляга върху тяхната предприемчивост и гъвкавост, чрез която те се включват в една напълно различна от познатите им в Османската империя комуникация – парични средства, мерки и т.н. И подчертава, че „...именно на нагласата да научат и да се приспособят към съществуващия ред, се дължи успехът на тази търговия през целия 18 и 19 в.“

Авторката е възприела и използва в заглавието и в текста названието в мн.ч. „Лайпцигски панаири“, тъй като така го отразяват немски източници – напр. най-големият изследовател, както тя самата го определя, Ернст Хазе в книгата си „История на Лайпцигските панаири“. Но както отбелязва подчертано дисертантката, в практиката и в литературата се срещат названия в ед. и мн. ч., които се считат за коректни. Названието с обобщаващ характер „християни“ е възприето за османските поданици, според изворите, където липсват етнонационални обособявания и характеристики. Същевременно още от началото дисертантката подчертава, че от именната система проличава етническата и национална принадлежност на търговците, които идват в немските земи от Османската империя. Прецизността изисква да се посочи, че сред тях етнонимичните обозначения, които нашата историография проследява с настървение и детайлност априори, доминират тези на гърци и македонци, което явно е породено от историческия наратив и от природата на ползваните източници.

В композиционното разпределение на изследвания и анализиран изворов материал са оформени две глави, които са обособени по тематичен, географски и персонален /именен/ аспект.

В **Първа глава** „Град Лайпциг и неговите панаири през 18 и началото на 19 в.“ се обуславят механизмите на търговската дейност в градовете на Саксония на търговците от Османската империя. Ударението е поставено върху изясняването на политико-историческите характеристики и професионалните параметри за развитието на търговията, като е обърнато специално внимание на срещаните трудности и постигнатите резултати. Както правилно подчертава дисертантката и това ясно се откроява в текста, в Първа глава на работата се осъществява хронологическо и пространствено оценяване на търговията между Лайпциг и участниците от Османската империя. Подробни и ценни са историографските бележки и преценки, направени върху съответните източници в немско-езичната и българската историческа литература. От тези именно преценки авторката извежда белите полета в знанието за фактите и

процесите и формулира целите на собственото си изследване, което вижда като продължение и задълбочаване на тази традиция.

Във **Втора глава** „Търговците християни от европейските провинции на Османската империя на панаири в Лайпциг и от градовете Кемниц и Виена“ се проследяват отделни групи от търговци и тяхната дейност, като са включени и биографични сведения. Открояват се търговците в град Виена, като се набляга върху контактите им с градовете Лайпциг, Кемниц, Триест и Букурещ на историческия фон на обстановката в Османската империя и Саксония. Прави добро впечатление разкриването на способностите и старанията на търговците да преодолеят трудностите и въпреки тях да реализират успехи, печалба и утвърждаване на полето на търговския обмен между географски отдалечените райони, от които те произхождат – от една страна, и от друга, местоположението на тяхната делова реализация. Дисертантката сполучливо подчертава в тази връзка, че се надява чрез този разказ за търговците, които преодоляват редица конкретни трудности и се реализират успешно, да очертае ролята им и историческите им приноси в националното Възраждане и така да се избегне забравата им във времето.

Позовавайки се на изследователи на архивни документи като Стоян Маслев, Марта Бур-Марковска, Виржиния Паскалева, Велко Йорданов, както и на влиянието, което оказва върху тях Герон Нета, авторката цели да постигне преодоляване на детерминизиращото обозначение „гърци“ към търговците от пределите на Османската империя и приемането на обобщаващото название „християнски търговци“, използвано в заглавието, като според възможностите на документацията, в текста са търсени и изтъквани етническите българи сред тях. Във Втора глава са открити търговските сделки, продадените и закупени продукти на панаира, като е подчертана ролята на търговията в панаира за социално-културното общуване. По този начин Панаирът се откроява като място за срещи и обмен на две култури – саксонската и балканско-османската. В тази глава сполучливо и подходящо са включени биографичните бележки на някои християнски търговци от Европейските провинции на Османската империя.

Според родните места на търговците се откроява и аспектът на географския ареал на изследването. Според изследваните документи като пътнически паспорти и др., дисертантката прави заключение, че търговците са предимно от европейските западни предели на Империята. Те са с произход от Видин, София, Разлог, Пловдив, Аргирокастро, Кожани /Кочани/, Кастория /Костур/, Серес, Битоля, Сياتиста /дн.

Сятиша/, Сараево, Ниш и др. – все градове, които днес се намират в пределите на България, Северна Македония, Гърция, Сърбия и Албания. Тук ще си позволя да вметна, че тези подробности, освен че разкриват т.нар. „българска етническа територия“ както през Възраждането, така и в десетилетия след 1878 г., представляват фактология към днешните етно-национално-политически прения между сегашни политико-държавни дадености.

Любопитна подробност в текста е тълкуването на срещаното разнообразно записване на думата-титул „хаджи“, като се срещат варианти *chazi*, *hachi*, *hatzi*, а най-често *hagi*. Дисертантката прави заключение, че вероятно става дума за богати търговци, осъществили поклонение до Светите места в Йерусалим.

Дисертантката подчертава, че характерът на изводите се обуславя от това, как немските и хабсбургските администратори определят османските поданици, участващи в панаири в Лайпциг. Любопитен, според нея, е документ от втората половина на 18 в. от Виена, озаглавен „Конскрипция“ (Списък) на всички намиращи се тук турци и турски поданици. В този списък, подчертава авторката, поименно са включени общо 134 имена, като от тях турци са 13, турски юдеи – 18, арменци – 21 и гърци – 82; в него са изброени поименно и хаджиите. Анализът на този значим документ, направен от дисертантката, говори и за приемственост и влияние на древните термини и римски карти от 2 в. след Христа върху Виенската и Саксонската администрация. Този и редица други примери в дисертацията говорят за демонстрирана ерудиция от страна на дисертантката в осмислянето на приемствеността между административните и географско-пространствени параметри в историческите извори и тяхното влияние върху настоящето.

В **Заключението** са представени изводите, направени на базата на анализирания документален масив и включените изследователски анализи. Съдейки по тях намирам, че докторантката е изпълнила поставените в Увода задачи и е постигнала заявената научна цел.

Авторефератът представя коректно тезата в изследването. Предложеният труд и подготвеният автореферат отговарят на изискванията на Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Климент Охридски“.

3. Научни приноси

Представеният за обсъждане и оценяване дисертационен труд на Аделина Здравкова Петрова, както и авторефератът към него постигат няколко цели с положителен резултат. Най-напред чрез дисертацията се вкарва в научно обръщение изворов материал и научна литература по тема, която е съществена и неразработвана досега в тази тематична насока и обем. В резултат на авторовото усилие е налице един зрял текст, който демонстрира убедително, че освен националната идентичност, в условията на комуникация – в случая, търговско-стопанска, се изгражда и друг тип групов идентичност (същност, не само един), конструирана на базата на осмислени интереси и сред тях политическата, икономическа, демографска и вероятно дори културна реалност и динамика играят съществена роля (въпреки че в представените източници тези податки са оскъдни). Градивото на този процес обаче, нетуъркът на свързващата и обединителна комуникация в малцинствената група по интереси и цели, е професионалната активност като въплъщение на стремежи и аспирации, но също така на памет, вяра, прояви на родния език, на традициите и поведението, на онези романтично-носталгични „символни кодове“, чрез чиито разнообразни въвлечения в живота може да се допусне и проявата на приписания /аскрибираният/ национален статут. Това не противоречи на конструктивисткия подход към идентичността, а го оплодотворява, като показва пътя и механизма на формиране на конструкта. Затова изследвания по тази втора линия – какви други идентичности (наред с националната) се изграждат на основата на типовете връзки между различните хора в империята, могат плодотворно да се насложат в проучванията.

Приемам научните приноси, формулирани в автореферата, като бих акцентирал върху следните от тях с оглед на значимостта им:

- Въвеждане в научно обръщение на тема за подредбата на маркерите на идентичността на малцинствена група от неосманското, християнско население на империята, в която се фокусира цял комплекс от обществени разделителни белези;

- Дисертацията представя в научно обръщение емпиричен наратив, събран по идеята да се концептуализират и видят на фона на общата идентичностна картина емпиричните стойности на тези белези;

- Дава се богата и ценна картина на християнското живеене в двата центъра Лайпциг и Виена; анализът очертава една концепция за актуално днес разглеждане на междуличностните отношения и контакти, базирано не върху етносимволните идентификатори на националното обособяване в дадена общност, а върху параметрите на дейността и интереса – това зазвучава в контекста на парадигмите „Европа на

регионите“ и „Общност по интереси“ или подобни, които не са все още фаворитизирани от българските автори;

– Текстът формулира заключения с отношение към търговско-икономическия ход и развитие на региона, както и начертава съдържателни перспективи за сродни бъдещи проучвания. Той конкретизира картината на участващите в този процес измежду имперските християни, която – при откриване на нови извори, може да бъде задълбочена и конкретизирана по отношение на етно-национална и културна принадлежност, както и на личностен профил и история.

4. Публикации

Докторантката отчита 3 излезли от печат научни публикации на български език, както и участие в научни форуми. С това се покриват изискванията на Закона и на Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Климент Охридски“.

5. Заключение

Като се имат предвид изложените положителни резултати от разработването на дисертационния труд, убедено твърдя, че това е достатъчно основание да препоръчам на членовете на Научното жури да присъдят на Аделина Здравкова Петрова научната степен „доктор“ в научна област 2. Хуманитарни науки, професионално направление: 2. История и археология. История на България (Българско Възраждане).

София, 15 май 2022 г.

Рецензент: доц. д-р Димитър Цанев